

Нинішнього року відзначаємо 90-річчя Національної академії наук України, яка була створена 27 листопада 1918 р. У зв'язку з цим ювілеєм «Вісник НАН України» започаткував серію публікацій, присвячених видатним діячам вітчизняної науки, головним віхам і подіям в історії її розвитку. Сьогодні згадаємо славетних учених, з іменами яких пов'язане створення і становлення Української академії наук, — першого президента УАН В.І Вернадського і його сподвижника, першого голову Правління УАН П.А. Тутковського.

К. СИТНИК

ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

3 нагоди 145-річчя від дня народження академіка В.І.Вернадського

Ім'я Володимира Івановича Вернадського широковідоме не лише в науковому середовищі. Геніальний учений, мислитель, філософ, політик, громадський діяч, талановитий організатор науки, він устиг зробити надзвичайно багато як для сучасників, так і для нащадків. Ми й сьогодні відкриваємо невідомі сторінки життя і наукової творчості видатного природознавця, переконуємось у достеменності його передбачень, що стали для людства пророцтвом і застереженням. В.І. Вернадський заклав фундамент нових наук про Землю, як-от гідрогеологія, біогеохімія, космохімія, генетична мінералогія, радіогеологія. Він створив учення про біосферу, обґрунтувавши її перетворення на ноосферу, показавши місце і роль людини в складній системі «жива і нежива речовина в живій природі».

Велич В.І. Вернадського, його геніальність полягають в умінні поєднати теоретичні знання з їх практичним застосуванням. Спираючись на досягнення науки, вчений заздалегідь указував на майбутні зміни в природному і людському середовищі, пов'язані зі стрімким розвитком цивілізації.

Для України ім'я Вернадського має виняткове значення в царині науки, освіти і культури. На зламі історії, у буремні роки громадянської війни, Воло-

димир Іванович став фундатором і першим президентом Української академії наук (нині Національна академія наук України).

© СИТНИК Костянтин Меркурійович. Академік Національної академії наук України (Київ). 2008.

Народився В.І. Вернадський 12 березня 1863 року. Закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Під впливом В. Докучаєва вивчав мінералогію і кристалографію. Після закінчення університету в 1885 році він залишився при ньому хранителем Мінералогічного Кабінету для підготовки до професорства. Того ж року на засіданнях гуртка народної літератури познайомився з Наталією Старицькою, з якою у вересні 1886 року повінчався. У 1887 році за дорученням керівництва університету Володимир Іванович перебував у закордонному відрядженні в Мюнхені. Він подорожує, працює в наукових установах Німеччини, Австрії, Італії і Франції. На початку березня 1889 року для продовження наукової роботи молодий дослідник переїхав до Парижа, який полюбив на все життя. У 1890 році В.І. Вернадський повернувся до Росії і разом з В. Докучаєвим розпочав ґрунтознавчі дослідження в Полтавській губернії. 8 вересня 1890 року вченого призначено на посаду приват-доцента, а через 8 років, після захисту докторської дисертації, він стає професором Московського університету. У цей час Володимир Іванович керує геологічними дослідженнями на Лівобережній Україні, у Криму та Польщі, на Уралі та Кавказі, часто виїжджає в наукові відрядження до Західної Європи.

У суспільному житті В.І. Вернадський незмінно займав принципову громадянську позицію. Активізація ліберально-демократичних сил Росії в перші роки ХХ століття не могла залишити його байдужим. Разом із такими видатними інтелігентами і політичними діячами, як П. Струве, Д. Шуховський, М. Бердяєв, у липні 1903 року він організував «Союз Визволення», а восени 1905 року став помічником ректора Московського університету, брав найактивнішу участь у підготовці й проведенні установчого з'їзду конституційно-демократичної партії.

4 лютого 1911 року Володимир Іванович у складі великої групи професорів на знак протесту проти репресивної антистудентської політики Міністерства освіти подає у відставку.

У травні 1913 року родина Вернадських купила в с. Шишаки, неподалік Полтави, ділянку землі розміром 12 десятин. Тоді ж на лівому березі р. Псла на так званій Бутовій горі почали зводити маєток, який побудували в староукраїнському стилі. Будинок мав півтора поверху і, за пропозицією дружини Володимира Івановича Наталії Єгорівни, був прикрашений крученими дерев'яними колонами. Маєток створено за проектом архітектора і художника В. Кричевського, а будував його місцевий селянин Л. Сердюк. У будинку було 11 кімнат: три знизу, сім на головному поверсі і одна в мезоніні. Інтер'єр кімнат був дуже простим. Скромність у побуті була притаманна як Володимирові Івановичу, так і його дружині. Дочка Вернадських Ніна Володимирівна згадувала: *«Мої батьки хотіли все просте. Коли вони одружились, купили найпростіші меблі, які тільки можна було знайти. Одягались вони також надзвичайно просто... Це не тому, що шкодували коштів: книги, наприклад, купували за будь-яку ціну...»*.

Будинок одразу перетворився на місце спілкування друзів — вони приїздили сюди разом із сім'ями і залишались на кілька тижнів. Це аж ніяк не заважало напруженій роботі Володимира Івановича. Наукова діяльність залишалась основним і улюбленим заняттям вченого за будь-яких умов. Спогади дочки свідчать про те, що в Шишаках «як завжди батько весь час працював». Про інтенсивну наукову, організаційну роботу за часів перебування в Шишаках розповідають і листи В.І. Вернадського: *«Почав відпрацьовувати свій перший том лекцій з мінералогії і починаю захоплюватись: розширювати занадто не хочу, але включаю і літературу, і загальні питання»*. *«Зараз сиджу переробляю свій курс мінера-*

логії. Хочу з осені видати перший том у новому вигляді, друкованому, з літературою. Зараз взагалі багато читаю, працюю над H_2O , починаю накреслювати роботу над гіпсом. З точки зору геології виходять дуже цікаві дані». «Влітку багато читав і працював головним чином у зв'язку із мінералогією. ...тут багато роботи і виходять цікаві результати». У листах йдеться про роботу над четвертим виданням «Лекцій описательной минералогии», головною перешкодою в оприлюдненні яких стала війна. Перевидання було здійснене лише 1937 року.

Політичні події, що відбуваються в країні, також не проходять повз увагу Володимира Івановича: «Взагалі увесь цей час і у нас буде надзвичайно важким і складним. ...Влада настільки ж мало може перебувати в руках правих, як вона не може без загрози для держави бути в руках крайніх лівих».

Учений протягом цих неспокойних років бере найактивнішу участь у громадському житті. 1915 року його втретє обирають до Державної Думи від Академічної курії. Він член Економічної комісії, Російського парламентського економічного комітету, який був у складі міжпарламентської постійної торгової Конференції союзних держав, кількох узгоджувальних комісій. На сесіях Державної Думи, в її комісіях, під час нарад і особистих зустрічей В.І. Вернадський завжди з глибоким знанням справи обговорює широкий спектр проблем. Це фінансування та склад Геологічного комітету, завершення роботи над геологічною картою Європейської частини Росії, заходи щодо організації точного топографічного знімання країни і створення з цією метою спеціальних установ, діяльність Російського дунайського пароплавства, фінансове становище університетів та оплата праці професорів, статут наукових установ і навчальних закладів, створення університету в Криму і багато інших.

«З літа 1916 р. я почав систематично знайомитись з біологічною літературою на

хімічній та хіміко-геологічній основі і виробив основні принципи біогеохімії».

Метою вченого стало з'ясування сутності життя. Він вважав методологічною помилкою вивчення живого організму відокремлено від середовища його існування: «Вивчаючи живі організми, біологи у більшості своїх робіт залишають поза увагою нерозривний зв'язок, надзвичайно тісну функціональну залежність, що існує між навколишнім середовищем і живим організмом. ...складні явища природи замінують спрощеними моделями». Володимир Вернадський характеризував біогеохімію як нову велику галузь геохімії, яка вивчає вплив життя на геохімічні процеси, по-новому поєднує науки про життя з геологією та науками про атоми: «Біогеохімія, так само як геохімія, може вивчатись у трьох аспектах: по-перше, з боку біології — її значення для пізнання явищ життя, по-друге, з боку геології — її значення для пізнання середовища життя, тобто передусім біосфери, і, по-третє, у зв'язку з її прикладним значенням, яке може бути науково зведене до біогеохімічної ролі людства».

Продовжуючи активно працювати, Володимир Іванович водночас зауважує: «Так дивно, яким чином триває ця творча робота серед жахливої розрухи».

Влітку 1917 р. у Шишаках В.І. Вернадський почав писати книгу про роль живих організмів у геологічній історії Землі: «...я не марно систематично викладаю свою роботу — ясно, що коли я її остаточно оброблю і закінчу — буде книга». Спершу вона називалася «Живое вещество в земной коре и его геохимическое значение». У кінцевій редакції фундаментальний твір отримав назву «Живое вещество».

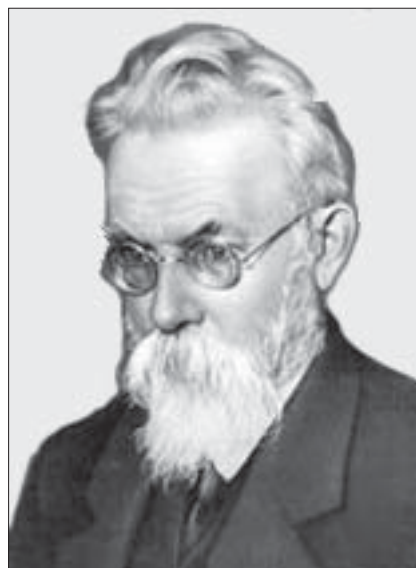
Перебуваючи в Шишаках, Володимир Іванович отримав телеграму від свого давнього друга ще з молодих років академіка Сергія Федоровича Ольденбурга, який на той час був міністром народної освіти. Він повідомляв про створення лише з числа

партії кадетів, до якої входив і Вернадський, Міністерства народної освіти і запрошував ученого до Петрограда, пропонуючи посаду заступника товариша міністра народної освіти, а також завідування відділом вищої школи та державної організації дослідження наукових проблем. *«Питання правильної організації наукової і навчальної роботи мене завжди глибоко цікавили»*, — писав В.І. Вернадський. Ще викладаючи в Московському університеті (1897–1911), він брав участь у реорганізації академічного життя, обговорював питання досконалої організації вищої школи, яка тоді тільки створювалась.

У 1917 р., реально усвідомлюючи нестабільність становища, Володимир Іванович усе ж прийняв пропозицію С. Ольденбурга, бо сподівався встигнути зробити щось корисне. Влада як самоціль ніколи його не цікавила, приваблювала можливість удосконалити систему освіти. Знання історії науки та досвід власного життя свідчили про те, що комфортних часів чекати не варто.

В.І. Вернадський ніколи не займав вичікувальну позицію. Завдяки напруженій, енергійній роботі навіть за короткий період перебування на посаді міністра вченому вдалося вирішити питання з відкриттям Пермського університету, яке неможливо було зрушити з місця протягом кількох років, переконати в необхідності заснування університетів нового типу, в яких існували факультети прикладних наук. Спираючись на світовий досвід, академік Вернадський довів, що можливість отримання вищої освіти вчителями, лікарями, інженерами, агрономами сприятиме економічному і культурному розвитку країни. Тоді ж порушено питання про створення академії наук у Грузії, Сибіру, в Україні.

Саме в Петрограді 1917 року Володимир Вернадський познайомився з Миколою Василенком. Обидва вони обіймали посади товариша міністра Тимчасового

Академік В.І. Вернадський

уряду С. Ольденбурга — водночас незмінного секретаря в Російській академії наук. Згадуючи цей період роботи, Володимир Іванович писав: *«У цей час я познайомився ще з одним товаришем міністра, професором М.П. Василенком (1866–1935), істориком України, який був представником України у питаннях, пов'язаних з вищою школою. У нього першого виникла думка про створення Української академії. ... У нас з ним одразу склалися дорогі для нас обох дружні стосунки, які для мене, котрий його пережив, залишилися на все життя»*.

З ранку до пізнього вечора учений завантажений роботою, навіть тоді, коли здоров'я підводить: *«Увесь день працював над силу»*. Ось лише один робочий день. Вранці зустріч із колегами-вченими і обговорення результатів досліджень, засідання ради докучаєвського комітету, нарада товаришів міністра. Потім робота в Міністерстві народної освіти: вирішення питання про Хіміко-аналітичний інститут, обговорення програми з'їзду працівників народної освіти, розгляд проблем Криму — йшлося про лікувальне значення Південного Берега для держави. Як підсумок не тільки цьо-

го одного дня слова зі щоденника: *«Завжди залишається тяжке враження від хибного способу проведення законів»*. А поряд — невід’ємні риси часу: *«Багато зробив поточних справ і по Міністерству народної освіти, і по Академії. Атмосфера тривожна, ніби напередодні громадянської війни, божевільної спроби. Багато хто дивиться безнадійно»*. У діях академіка Вернадського нема й натяку на розгубленість або приреченість. Володимир Іванович живе думками про майбутнє, реальними діями дбає про зростання свідомості кожної окремої людини і суспільства загалом.

Наприкінці 1917 року академік В.І. Вернадський звернувся до Російської академії наук з проханням надати йому, зважаючи на стан здоров’я, відрядження або відпустку до 1 січня 1918 р. для закінчення розпочатої роботи на півдні країни. Було прийнято рішення про надання такого відрядження, що зафіксовано в протоколі засідання Фізико-математичного відділення Російської академії наук.

В умовах повної руйнації політичного та соціального устрою суспільства вченого дедалі більше хвилює майбутнє Академії, можливість творити науку. У тодішніх подіях Володимир Іванович вбачав трагедію як для країни, так і для себе особисто: *«Здається, вічність пройшла після вчорашніх записів. Неможливе стає можливим, і розгортається небувала в історії катастрофа або, можливо, нове світове явище. І в ньому відчуваєш себе безсилою билинкою. Мимоволі знову поставив собі запитання, що робити мені особисто: залишатися?». «Якщо Академія наук буде зруйнована як єдине ціле у цьому вихорі — перейти до Києва чи Полтави?». В.І. Вернадський зупинився на Полтаві.*

Криза влади в Україні зростала. Зі спогадів П. Скоропадського: *«Окупанти все сильніше й планомірніше прибирали до своїх рук фактичну владу в країні. Робили це вони педантично і планомірно. Я бачив, що Україна швидко потрапить просто в становище*

колонії, якщо не об’єднаються ті державницькі і культурні круги, яких немало було в Україні, але вони були розпорошені». Гетьман Скоропадський та його оточення мали чітку програму на найближчий час: створення сильного уряду, відбудова армії й адміністративного апарату та відновлення за їхньою допомогою на правовій основі порядку в країні, проведення політичних і соціально-економічних реформ.

До кабінету, який фактично сформував Микола Порфирівич Василенко, увійшли знані українські діячі з усієї України: правники, професори, громадські працівники. Самого Василенка — історика, професора, давнього друга академіка Вернадського — було призначено міністром освіти та мистецтва. Він вважав, що і в умовах громадянської війни в Україні, яка мала потужний науковий потенціал, можна спробувати створити національний центр наукової роботи. З цією метою Василенко запросив до Києва Володимира Вернадського. *«У цій обстановці я отримав в травні місяці лист від М.П. Василенка з Києва. Він пропонував мені прийхати до Києва якнайшвидше для організації широкої культурної роботи у Києві і вказував на можливість створення Української Академії Наук та мистецтва»*.

7 травня 1918 р. В.І. Вернадський разом із дружиною залишив Полтаву: *«Виїхав до Києва. Пишу в Миргороді серед неймовірно брудної обстановки в товарному вагоні — разом із німецькими солдатами»*. В умовах громадянської війни подолати навіть таку незначну відстань виявилось не просто: *«їдемо надзвичайно повільно — весь час у теплушці. Очевидно, залізнична справа і морально, і фізично докорінно поламана»*. Завдяки присутності в тому ж поїзді якогось залізничного начальства В.І. Вернадський 9 травня з великим запізненням усе ж потрапив у Київ, де до того бував не раз. У щоденнику читаємо перші враження про ситуацію в Києві часів громадян-

ської війни: *«Всюди німці і відчуття їх повного володарювання. Цікаво, що навкруги майже нема політичних розмов, як було колись... Ставлення до німців явно дуже стримане, щоб не сказати більшого. Це не друзі... Українську мову чути, мені здається, трохи більше, ніж раніше».*

Володимир Вернадський докорінно знав структуру, принципи фінансування академій різних країн Європи, що давало змогу визначити переваги і недоліки в кожному конкретному випадку. Досвід і знання переконали академіка в необхідності створення державної мережі науково-дослідних інститутів. У 1916 р. він писав: *«Ще ніколи у нас не обговорювалось питання певної організації цієї справи, державної мережі дослідницьких інститутів, ніколи це завдання, як таке, не визнавалось державою».* Необхідність саме такого розв'язання питання вчений аргументував тим, що це єдиний шлях до максимально результативної наукової творчості, коли зусилля окремих науковців поєднуються, перетворюючись на потужну інтелектуальну силу.

Однодумцем Володимира Вернадського був Микола Василенко, який тривалий час плекав ідею створення Української академії наук. Він чітко усвідомлював, що наявність найвищого органу наукової праці в Україні є нагальною потребою: *«Коли б у Києві витворилася така Академія, то тим неначе було б здобуто визнання рівноправної з іншими народами ваги за українською культурною працею в одному з найвищих виявів духовної діяльності людства — в науковій праці».*

Обіймаючи посаду міністра народної освіти та мистецтва в уряді гетьмана Скоропадського, М. Василенко також прагнув реалізувати широку програму розбудови культурно-освітніх закладів. 5 травня 1918 р. він подав на підпис Скоропадському план роботи Міністерства, який гетьман затвердив. Згідно з планом передбачалося заснування українських університетів, Україн-

ської академії наук і Національної бібліотеки. З ініціативи Миколи Василенка при Міністерстві народної освіти та мистецтва були створені дві комісії: перша — з вироблення законопроекту про утворення Української академії наук у Києві, а при ній — Національної бібліотеки, Національного музею та інших наукових установ і друга — у справах вищої школи і наукових закладів. Василенко запропонував академікові Вернадському очолити обидві комісії.

Володимир Іванович одразу був готовий братися до роботи: *«...я погоджуюсь взяти на себе тимчасове головування в Комісії з наукових установ та вищих навчальних закладів, причому робота над законопроектом про організацію національної Української академії наук має бути одним із чергових завдань Комісії».*

Враховуючи попередній досвід В. Вернадського, М. Василенко запропонував йому взяти участь і у формуванні системи освіти в Україні: *«Буде розвиток і української школи. Василенко мені пропонує завідування вищою школою та науковими установами: створення Академії наук у Києві, історичного архіву. Необхідна широка постановка культурної роботи. Кошти для всього цього будуть».*

Питанням освіти Володимир Іванович надавав величезного значення, надзвичайно відповідально ставився до викладацької роботи, яку розпочав з 1890 року, коли читав лекції в Московському університеті. Тепер, знаючи історичну і політичну ситуацію в Україні, він прагнув створити цілісну систему освіти з урахуванням проблем західних регіонів країни: *«...з приводу вищої школи, я гадаю, вкрай необхідно звернути увагу на захід України... Поза сумнівом, бажано і необхідно об'єднати всі вищі школи у Міністерстві народної освіти...».*

Щодо організації Української академії наук, то й тут погляди академіка Вернадського і міністра народної освіти та мистецтва Василенка з більшої частини збігали-

ся: *«Ми обидва з М.П. Василенком ясно усвідомлювали, що в такий історичний момент треба діяти швидко, рішуче і цілком довіряти одне одному»*. Діловий настрій Володимира Івановича, його незмінну переконаність у необхідності організації Академії наук у Києві доводять і записи щоденників тих років: *«Усе більше замислююся з приводу створення великого центру в Києві, користуючись сприятливою політичною кон'юктурою. Навіть якщо не вдасться провести — треба проводити. Зазвичай з усього цього щось виходило, і ніколи не можна знати результат. Не треба знати результат, а треба знати, що хочеш отримати»*. Ця думка слугувала дороговказом у всьому, що робив В.І. Вернадський. Саме така позиція — не відкладати важливу справу на кращі часи — зробила життя вченого насиченим, плідним, бо на долю Володимира Вернадського легких років, сприятливих для творчості, не випало. Вистояти більшою мірою допомагали не фізичні, а духовні сили: *«У мене зараз таке відчуття, що треба віддавати себе життю не тільки організаційному або ж планам, але творчому в самому достеменному розумінні, у створенні духовних цінностей, що йдуть від людської особистості, а не від тих чи інших форм державного або суспільного життя»*. Учений прагнув, щоб його думки в непростий період переоцінення цінностей дійшли до широкого загалу і знайшли відгук.

Із самого початку Володимир Іванович був налаштований на створення в Києві Академії нового зразка: *«Гадаю, треба рішуче стати на новий шлях — на якому стоїть Петроградська Академія наук, ще далі розширивши цю організацію. Академія наук — не просте товариство, яке не має своїх інститутів... — але Академія наук є зібранням державних наукових установ...»*.

Вернадський був переконаний — треба керуватися не чинними статутами, а прогресивним досвідом організації науки, вимогами життя. Беручись до організації

Української академії наук, він відчував: *«Мені дістанеться і від українців, і від росіян. Хочу справедливості»*. Певне невдоволення насправді існувало з обох боків. У Петрограді друзі і колеги, зокрема С. Ольденбург, О. Ферсман, висловлювалися проти того, щоб В. Вернадський очолив комісії Української академії наук. На відміну від них, Володимир Іванович був налаштований на рішучі дії: *«Що більше думаю, то більше переконуюся, що взяв правильний курс. Тільки б вдалося зібрати Комісію у тому вигляді, як бажаю. ...мені здається, що тут, в оточенні вчених, можу зараз зробити корисне і для Росії, і для України, а головне — для науки»*.

Перше засідання Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук відбулося 9 липня 1918 року о 6-й годині вечора в кабінеті М. Василенка в Міністерстві освіти (Бібіковський бульвар, 12, нині бульвар Шевченка).

Остаточню до складу Комісії ввійшли: академік В. Вернадський — голова Комісії, професор Харківського університету Д. Багалій, професор Київського політехнічного інституту М. Кащенко, ректор Київського університету Є. Спекторський та професори Б. Кістяківський, Й. Косоногов, О. Сперанський і М. Туган-Барановський, а також Г. Павлуцький і П. Тутковський (представники УНТ), професор Петроградського інституту шляхів С. Тимошенко, професор Лазаревського інституту східних мов у Москві А. Кримський, професор Донського університету Є. Тимченко (представник УНТ) та завідувач дослідних полів і центральної дослідної станції Всеросійського товариства цукрозаводчиків професор С. Франкфурт. Секретарем Комісії обрали голову Архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтва та національної культури В. Модзалевського. У приміщенні цього відділу (Бібіковський бульвар, 14) відбувалися засідання Комісії. Вона працювала за правилами: *«...всі при-*

сутні на засіданнях Комісії мають право ухвального голосу і всі питання вирішуються абсолютною більшістю голосів... У зв'язку з ходом робіт Комісії вона має право виділяти зі свого складу підкомісії для розроблення окремих питань... Головою кожної підкомісії є один із членів Комісії, який має право запрошувати на засідання підкомісії осіб, які не належать до складу членів Комісії». Таким чином, до вирішення організаційних питань залучали широке коло фахівців.

Відкриваючи перше засідання, Микола Василенко зауважив, що думка про утворення в Києві Академії наук уже давно виникла серед українських учених. Проте раніше втілити її в життя було неможливо через наявні перешкоди на шляху розвитку української науки і негативне ставлення до зростання українського відродження в цілому. Міністр народної освіти та мистецтва Української держави наголосив: *«Тепер до цього питання є нові сприятливі обставини, і завдання утворення в Києві Української академії наук бере на себе Українська держава. Утворення Української академії наук має і велике національне значення, бо й досі є багато людей, які скептично й насмішкливо ставляться до українського народу, не вважають за можливе розвиток української мови і науки. Для тих же, хто вірить у життєздатність українського народу, ...для тих утворення Академії наук має величезну вагу, є національною потребою і черговим питанням».*

Після міністра народної освіти і мистецтва виступив голова Комісії академік Вернадський. Говорив Володимир Іванович українською мовою. У стислій і водночас яскравій та змістовній промові визначний учений та організатор науки чітко виклав членам Комісії своє бачення Української Академії наук, виходячи насамперед з того, що наука є потужною продуктивною силою, яка діє задля добра всього людства. Новостворювана Академія, говорив Вернадський, має стати найвищим, провідним

органом наукової роботи в Україні, який за рівнем наукових досліджень і своєю організаційною формою відповідав би рівню світової науки. Концепція академіка Вернадського поєднувала наукові цілі з практичними завданнями, була логічною і переконливою за своєю аргументацією.

Володимир Іванович одразу окреслив основні критерії, яким повинна відповідати Українська академія наук. На перше місце він не випадково поставив національні інтереси: *«Новітня Академія повинна допомагати зростові української національної самосвідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе наукове студіювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого ними краю в усіх її безкінечних виявах».*

Враховуючи національні особливості України, академік Вернадський виступав проти калькування навіть вдалої для іншої країни моделі організації наукової праці. Вчений усебічно вивчив світовий досвід, проте вважав за доцільне запроваджувати тільки те, що відповідає інтересам України: *«На першому місці насамперед має бути створене добре упоряджене відділення української мови, літератури та історії, а також такі відділи інститутів, що пов'язані з практично важливими для держави інтересами».* *«Чим ширше, вільніше та глибше поставлено буде в Академії наук оце студіювання, тим сильніше збільшиться її національна вага».*

Друге місце, за концепцією В.І. Вернадського, посідають державні інтереси: *«Державна вага Академії витворюється тим впливом, який вона матиме на підвищення виробничих сил країни й людини на Україні».*

Ідеологія, яку запропонував геніальний учений, зробила Українську академію наук, створену 1918 року, авторитетною інституцією, що забезпечила розбудову держави. Фундатор Української академії наук наголосив на тому, що Україна є недостатньо

дослідженим регіоном: *«На Україні природні сили краю мало досліджено, а використано ще менше, знов же й виробливість праці українського народу стоїть на такому низькому рівні, якого сучасна держава допустити не може. Тут треба як найінтенсивнішої та й як неодкладнішої праці».*

На переконання В.І. Вернадського, саме новостворена Академія наук озброїть суспільство відсутніми знаннями про рідний край: *«Стоїть перед нами величезне і важке завдання, яке вимагає напруження усіх наших духовних і фізичних сил, треба знайти вихід з найбільших труднощів життя... Для цього неминуче відшукати нові шляхи і створити нові вартості: інакше кажучи, треба піднести виробні сили країни, чи то звичайні сили природи, чи сили людства, знайти нові сили природи, використати правильним і повним способом старі. Через широку дослідницьку працю неодмінно треба хутко збільшити вагу для України природних її багатств, до цього часу невикористаних її людністю, і навіть захованих від них, і разом з тим треба через економічно-статистичне студіювання знайти міри, ...щоб збільшити виробливість праці її людяності».*

Особливе місце Володимир Іванович відводив прикладним напрямам науки як таким, що забезпечують зв'язок із повсякденним життям: *«Необхідна річ, щоб будуча Академія наук була якнайтісніше сполучена з звичайними питаннями практичного життя, його потребами в найширшому розумінні того слова, щоб вага Академії була виразна для цілої людності, для цілої України. Оцей бік життя Академії має, на мій погляд, величезне значіння. Вона повинна в своїй діяльності одкликатися на всі недостачі й потреби людності, що вимагають наукової допомоги й наукового освітлення. Живчик її життя повинен битися спільно з духовними й матеріальними вимогами людності, поскільки тим вимогам може стати в пригоді наукова вага й наукова думка».*

Учений був глибокопереконаний, що Академія наук має фінансуватися державою, бути могутнім науковим центром, до якого б входили наукові установи, постійні комісії, Національна бібліотека, дослідні інститути, лабораторії, музеї, ботанічні сади. Така Академія зможе забезпечити свободу наукової творчості й має користуватися повною автономією. На думку В.І. Вернадського, за цих умов нова Академія наук сприятиме зростанню національної свідомості, розвитку української культури і водночас стане науковим центром світового рівня.

Останнє засідання Комісії з утворення Української академії наук відбулося 17 вересня 1918 року. Із щоденників Вернадського: *«Засідання Комісії. Ділове, проходило добре. Вирішено низку питань: штати, умови прийому».* Часто засідання тривали з ранку до вечора: *«Зараз після Комісії зайшов додому, пообідав і знову в Комісію. Дуже виснажливе засідання...».* *«Стомився. Тільки 10 година вечора — прийняв ванну і ліг. Сьогодні цілий день в роботі й на людях».*

Найнапруженішим видався вересень, засідання проводили майже щодня. У ході роботи нерідко спалахували дискусії. Поведінка голови завжди була бездоганно виваженою. Водночас Володимир Іванович виявляв неабияку волю і наполегливість, відстоюючи принципи для нього положення. Колеги цінували послідовність і цілеспрямованість свого керівника. Після завершення роботи П. Тутковський запропонував винести подяку академікові Вернадському за його роботу з підготовки організації Української академії наук.

У підсумку було розроблено законопроект про заснування УАН у Києві, проект Статуту і штатів Академії, розрахунок витрат на жовтень–грудень 1918 р. Остаточне редагування всіх документів Комісія доручила В. Вернадському, А. Кримському, М. Тугану-Барановському.

За Статутом в Українській академії наук передбачалося створити 45 структур: 15 інститутів, 14 постійних комісій, 6 музеїв, 2 кабінети, 2 лабораторії, ботанічний та акліматизаційний сади, астрономічну обсерваторію, біологічну станцію, друкарню і бібліотеку.

Розгляд законопроекту про заснування УАН у Раді Міністрів було призначено на 18 жовтня. На засідання запросили В. Вернадського, А. Кримського, М. Тугана-Барановського. Однак того дня засідання відмінили, і питання було розглянуто без них уже наступного дня. Незважаючи на відставку чинного Кабінету Міністрів і дедалі напруженішу політичну ситуацію, позачергово було розглянуто і затверджено в Бюджетній комісії штати і кошторис Академії. На слуханнях законопроект про Українську академію наук представляв уже наступний після М. Василенка міністр народної освіти та мистецтва В. Науменко.

19 жовтня 1918 р. було закінчено роботу над Статутом УАН. Комісія виконала своє завдання і склала повноваження. 26 жовтня Статут опубліковано в «Державному віснику», де кількома днями раніше, 22 жовтня, було надруковано список членів Академії наук.

14 листопада 1918 р. гетьман Скоропадський затвердив закон про заснування УАН, а також Статут і штати Української академії наук та її установ. Згідно із законом до первинного складу Академії входили 12 академіків, по 4 на кожний відділ. Того ж дня було видано наказ гетьмана про призначення перших дійсних членів (академіків) УАН. Ними стали: Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, С. Смаль-Стоцький (Історико-філологічний відділ); В. Вернадський, С. Тимошенко, М. Кащенко, П. Тутковський (Фізико-математичний відділ); М. Туган-Барановський, Ф. Тарановський, В. Косинський, О. Левицький (Відділ соціальних наук). Кандидатури перших академіків запропонувала згадана вище

Комісія. Організатори Академії і на цьому етапі вважали за необхідне включити до складу академіків М. Грушевського. Такої ж думки дотримувався гетьман Скоропадський. Узгодити це питання з М. Грушевським доручили А. Кримському. У листі від 24 серпня 1918 р. А. Кримський, згадуючи цей факт, пише, що зустріч була дружньою, проте Михайло Грушевський вдруге категорично відмовився вступити до Академії, посилаючись на власні переконання.

13 листопада 1918 р., тобто за день до затвердження закону про заснування Української академії наук, Рада Міністрів прийняла постанову, згідно з якою в розпорядження Міністерства народної освіти та мистецтва для УАН та її установ на період з 1 листопада 1918 р. до 1 січня 1919 р. було виділено 869 216 крб. 69 коп. Таким чином, створено умови для реалізації детально опрацьованої концепції заснування Академії наук у Києві.

27 листопада 1918 р. о 18 годині в приміщенні Українського наукового товариства по вул. Велика Підвальна, 36 (нині Ярославів Вал, 36) відбулося перше Спільне зібрання УАН. Тепер цю дату відзначають в Україні як день народження Української академії наук. У цьому році Національна академія наук України відзначає своє 90-річчя і таку ж ювілейну дату свого президента Б.Є. Патона, який за 45 років управління Українською фундаментальною і прикладною наукою забезпечив здійснення всіх мрій і планів В.І. Вернадського. НАН України сьогодні є одним із найбільших наукових центрів усього світу.

Тоді ж головою-президентом Академії одноголосно, у результаті таємного голосування, було обрано академіка Володимира Івановича Вернадського, віце-президентом — Дмитра Івановича Багалія, а неодмінним секретарем, за пропозицією В. Вернадського, Агатангела Юхимовича Кримського. Володимир Іванович подякував за обрання і висловив переконання в тому, що він

виконує важливу і необхідну справу. Згідно зі Статутом Академії рішення Спільного зібрання було подано через Раду Міністрів на затвердження гетьманові Скоропадському. Відповідний наказ гетьмана датований 30 листопада 1918 р.

Процедура обрання першого президента Української академії наук укотре виявила надзвичайну делікатність Володимира Вернадського. На початку засідання поставало питання про перенесення виборів президента у зв'язку з відсутністю чотирьох дійсних членів Академії: один захворів, троє не змогли приїхати через транспортні негаразди. Питання поставили на голосування, і лише академік Вернадський голосував за перенесення виборів.

Ще один вчинок засвідчив високу моральність ученого: *«Наступного дня після моїх виборів я надрукував у київських газетах лист про мій вихід з партії народної свободи, членом якої і членом центрального комітету якої я був із самого її заснування»*. У той же день таку саму заяву Володимир Іванович Вернадський подав до Київського комітету партії, секретарем якого тоді була О.В. Луначарська, дружина брата майбутнього наркома освіти Анатолія Васильовича Луначарського: *«Я зробив цей крок, бо вважав і вважаю принципово, що президент Академії не повинен належати до будь-якої партії на час свого президентства. З того часу я залишився безпартійним і брав участь у політичному житті країни так само, як кожний рядовий громадянин»*.

Заснування Української академії наук у Києві — подія виняткового значення в історії України. Було зроблено вирішальний крок для подальшого всебічного розвитку національної науки і культури, для визнання української державності на світовому рівні.

Історія нашої держави суперечлива. Водночас існують незаперечні для всіх

часів факти. Таким фактом є створення 1918 року Української академії наук на чолі з її першим головою-президентом академіком Володимиром Івановичем Вернадським.

Слід сказати, що вчений усе своє життя не переривав зв'язків з Україною, її науковцями. Зрозуміло, змінився характер стосунків, але вони назавжди збереглися дружніми, а фундатор Академії довіку залишився її дійсним членом. Ставлення ж Вернадського до створеної ним Академії найточніше передають написані в 1921 році в Петрограді слова: *«Я би бажав не поривати з Українською академією наук, дорогою та близькою моєму духовному настрою. Був би радий робити усі доручення Академії всюди, де мені доведеться проживати»*. *«Для мене і Україна, і Київ, і Українська академія дороги й близькі, злилися із моєю старою особистістю»*.

Учень і колега В.І. Вернадського академік Російської академії наук О.Е. Ферсман так оцінив роль свого вчителя в історії людства: *«Десятиліттями, цілими століттями вивчатимуться і поширюватимуться його геніальні ідеї, а в працях його відкриватимуться нові сторінки — джерело нових шукань... А молодим поколінням він завжди буде вчителем у науці та яскравим прикладом плідно прожитого життя»*.

Український період життя Володимира Вернадського був нетривалий, але він залишив нам величезну спадщину, найголовнішою складовою частиною якої для України було створення Української академії наук. Ми високо цінуємо геній Вернадського і його велику любов до України, яку виразно передають такі слова: *«Ви знаєте, як мені дорога Україна і як глибоко українське відродження проникає в мій національний і власний світогляд... Я вірю в майбутнє...»*.